

XALQ OG‘ZAKI IJODIDA MAROSIMLARNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI**Marksova Nafosat Zokir qizi***Urganch RANCH Texnologiya universiteti*

ANNOTATSIYA: Xalq og‘zaki ijodida marosimlar muhim o‘rin tutib, ularning badiiy, madaniy va ijtimoiy jihatlari milliy an‘analar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu maqolada marosimlarning o‘ziga xos xususiyatlari, ularning semiotikasi, ramziy ma‘nolari hamda turli marosim namunalari orqali ifodalanishi tadqiq qilinadi. Xalq marosimlarining folklor va etnik xotira bilan aloqadorligi, shuningdek, ularning nutq madaniyatidagi ahamiyati ilmiy asosda o‘rganiladi. Maqolada, shuningdek, marosimlarning ijtimoiy-ma‘naviy funksiyalari, ularning avlodlararo uzatilish mexanizmlari hamda zamonaviy sharoitda saqlanib qolish masalalari yoritiladi.

KALIT SO‘LAR: xalq og‘zaki ijodi, marosimlar, an‘analar, semiotika, folklor, etnik xotira, nutq madaniyati

АННОТАЦИЯ: Обряды играют важную роль в народном устном творчестве, а их художественные, культурные и социальные аспекты тесно связаны с национальными традициями. В статье рассматриваются специфические особенности обрядов, их семиотика, символические значения и выражение через различные модели обрядов. На научной основе изучается связь народных обрядов с фольклором и этнической памятью, а также их значение в речевой культуре. В статье также рассматриваются социально-духовные функции обрядов, механизмы их межпоколенческой передачи и сохранения в современных условиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: устное народное творчество, обряды, традиции, семиотика, фольклор, этническая память, речевая культура

ANNOTATION: Rituals play an important role in folk oral art, and their artistic, cultural and social aspects are closely related to national traditions. This article examines the specific features of rituals, their semiotics, symbolic meanings and expression through various ritual models. The connection of folk rituals with folklore and ethnic memory, as well as their significance in speech culture, is studied on a scientific basis. The article also discusses the socio-spiritual functions of rituals, the mechanisms of their intergenerational transmission and their preservation in modern conditions.

KEY WORDS: oral folk art, rituals, traditions, semiotics, folklore, ethnic memory, speech culture

KIRISH

Xalq og‘zaki ijodi har bir millatning madaniy merosi, dunyoqarashi va tarixiy xotirasining muhim qismi hisoblanadi. Unda marosimlar alohida o‘rin egallab, ular orqali odamlarning hayotiy jarayonlari, e‘tiqodlari, ijtimoiy munosabatlari va ma‘naviy qadriyatlari aks etadi. Marosimlar nafaqat an‘anaviy madaniyatning saqlanib qolishida, balki avlodlararo uzatilishida ham asosiy vositadir.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodida marosimlarning o‘ziga xosligi ularning badiiy ifoda vositalari, ramziy ma‘nolari, musiqiy va raqs unsurlari bilan uyg‘unlashganligida namoyon bo‘ladi. Masalan, to‘y, beshik to‘yi, fотиha o‘qish, navruz va boshqa an‘anaviy marosimlar faqatgina rasmiy tartibdan iborat emas, balki ularga xos folklor namunalari (qo‘shiqlar, duo, ertak, matallar) ham qo‘shiladi.

Ilmiy adabiyotlarda marosimlarni tadqiq qilishda ularning lingvistik, etnografik, semiotik va psixologik jihatlarini o‘rganilgan bo‘lsa-da, xalq og‘zaki ijodida ularning badiiy ifodaviy xususiyatlari hali yetarlicha yoritilmagan. Shu sababli, ushbu maqolada marosimlarning folklor va milliy madaniyatdagi o‘rni, ularning nutq va ijodiy jarayonlardagi ahamiyati ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Maqolaning maqsadi – xalq og‘zaki ijodidagi marosimlarning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash, ularning badiiy tuzilishi, mazmuniy qatlamlari hamda zamonaviy davrda qayta talqin qilinishini o‘rganish. Tadqiqotning dolzarbligi marosimlarning madaniy meros sifatida saqlanishi va rivojlanishida og‘zaki ijodning tutgan o‘rni haqida yangi bilimlarni keltirib chiqarishdan iborat.

Tadqiqotda tayanch manbalar sifatida folklor namunalari, etnografik ma‘lumotlar, sharqshunoslik va folklorshunoslik sohasidagi ilmiy ishlar qo‘llaniladi. Metodologik jihatdan tizimli-taqqosiy, semiotik va lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalaniladi.

Ushbu maqola orqali xalq marosimlarining og‘zaki ijod bilan bog‘liqligi, ularning badiiy ifodasi va zamonaviy davrda qayta talqin qilinishi haqida yangi fikrlar ilmiy muomalaga kiritiladi.

Ijtimoiy Ushbu ilmiy tadqiqotda xalq og‘zaki ijodida marosimlarning o‘ziga xos jihatlarini o‘rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

Manbashunoslik va matnshunoslik usullari: Marosimlarning og‘zaki ijod namunalariidagi aks etishini tahlil qilish uchun dastlabki bosqichda tegishli folklor matnlari (ertaklar, dostonlar, qo‘shiqlar, arbaqlar, matallar) tanlab olinadi. Manbalarining haqiqiyliigi, an‘anaviy tuzilishi va mazmun jihatidan tipologik xususiyatlari taqqoslanadi.

Semiotik tahlil: Marosimlarning ramziy ma‘nolarini ochish uchun belgilar, obrazlar va ritual harakatlarning tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan talqin qilinishi. Marosimlarda qo‘llaniladigan atributlar (masalan, suv, olov, non kabi ramzlar)ning ma‘nolar tizimi aniqlanadi.

Etnografik kuzatish va maydon tadqiqotlari:

An‘anaviy marosimlarning hozirgi kunda saqlanib qolgan shakllarini

kuzatish (masalan, to‘y, beshik to‘yi, navruz marosimlari): Marosim ishtirokchilari bilan suhbatlar o‘tkazib, og‘zaki hikoyalar, marosim qo‘shiqlari va duo namunalarini yig‘ish.

Lingvistik va lingvomadaniy tahlil: Marosimlarda qo‘llaniladigan maxsus terminlar, duo va qarg‘ishlarning til xususiyatlari o‘rganiladi. Nutq madaniyatidagi marosimlarning nutqiy formulalari (masalan, "qiz uzatish", "kelin salom" marosimlaridagi an‘anaviy iboralar) tahlil qilinadi.

Taqqosiy va tipologik tahlil: O‘zbek xalq marosimlarining boshqa turkiy va Sharq xalqlari marosimlari bilan umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Marosimlarning tarixiy evolyutsiyasi va zamonaviy shakllaridagi o‘zgarishlar kuzatiladi.

Funksional tahlil: Marosimlarning ijtimoiy-ma‘naviy vazifalari (masalan, ijtimoiy integratsiya, ma‘naviy tarbiya, madaniy merosni saqlash) aniqlanadi. Ular shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati baholanadi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu metodologik yondashuvlar orqali xalq og‘zaki ijodidagi marosimlarning badiiy, madaniy, lingvistik va jihatlari izchil tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari marosimlarning milliy madaniyatdagi o‘rni va zamonaviy sharoitda rivojlanish tendensiyalarini aniqlashga yordam beradi

Xalq og‘zaki ijodida marosimlarning o‘ziga xos jihatlari (Jadvallar va grafiklar)

1-jadval: O‘zbek xalq marosimlarining turlari va ularning og‘zaki ijoddagi aks etishi

Marosim turi	Og‘zaki namunalari	ijod	Funksiyasi	Ramziy ma‘nosi
To‘y marosimlari	Qo‘shiqlar (yor-yor, kelin salom)	(yor-yor, kelin salom)	Nikohni tasdiqlash, oilaviy birlik	Baxt, baraka, yangi hayot boshlanishi
Beshik to‘yi	Arbaq, lullabylar (alla)	duo,	Bolaning sog‘lom ulg‘ayishi	Nasl davomiyligi, farovonlik
Fotiha marosimlari	Diniy duo va iltijo matnlari		Xavfsizlik, himoya	Iymon, ilohiy marhamat
Navruz	Xalq qo‘shiqlari, hikmatli so‘zlar		Tabiat yangilanishi, bahor kutish	Yangilanish, umid
Yig‘i marosimlari	Mersiye, qo‘shiqlar, nutqlari	matam	Hamduldullik, xotira	Hayot o‘tishi, insoniy qadriyatlar

2-jadval: O‘zbek xalq marosimlarining turlari va ularning og‘zaki ijoddagi aks etishi

Ramz	Marosim turi	Og‘zaki ifodasi (misollar)	Ma’nosi
Non	To‘y, beshik to‘yi	"Non sindirish", "non duosi"	Baraka, mehribonlik, birlik
Olov	Navruz, sumalak kuni	"Olovdan sakrash" marosimi	Poklanish, yangilanish
Suv	Fotiha, kelin tushirish	"Suv sepish", "ombirvoy" urf-odati	Poklik, hayot manbai
Daraxt	Yangi yil, dafn marosim	"Yasin" o‘qish, daraxt ekish	Abadiylik, tiklanish

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbek xalq og‘zaki ijodida marosimlar murakkab semiotik tizim sifatida namoyon bo‘lib, ular madaniy merosning muhim omili hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

Marosimlarning funksional jihatlari:

To‘y marosimlarida "yor-yor" va "kelin salom" kabi qo‘shiqlarning ijtimoiy integratsiyalovchi vazifasi (Raxmatullayev, 2018)

Beshik to‘yida arbaq va duolarning bolaning sog‘lig‘ini himoya qilishdagi ahamiyati (Qodirov, 2020)

Navruz marosimlarida tabiat bilan inson munosabatlarini mustahkamlovchi unsurlar (Ergashev, 2019)

Ramziy tizimning lingvistik xususiyatlari:

Non ramzining baraka ma’nosini ifodalovchi "non sindirish" iborasining kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan tahlili (Xolmirzayev, 2021)

Olov ramzining poklanish konsepsiyasi bilan bog‘liqligi (G‘ulomov, 2017)

Suv ramzining turli marosimlarda universal ma’no kasb etishi (Karimov, 2022)

Og‘zaki irod namunalarining tipologik xususiyatlari:

Marosim qo‘shiqlarining poetik tuzilishi (qofiya, ritm, obrazlar tizimi) bo‘yicha yangi tasnif (Yusupova, 2020)

Duolar matnlarining lingvopragmatik jihatlari (Nabiyev, 2019)

Matallarning marosimlarda didaktik vazifasi (To‘rayeva, 2021)

Zamonaviy sharoitdagi o'zgarishlar:

Shaharlashuv jarayoni ta'sirida marosim matnlarining transformatsiyasi (Sattorov, 2022)

Yangi media vositalarida marosimlarning virtual shakllari (Xasanov, 2023)

Yosh avlodning marosimlarni qabul qilish darajasi bo'yicha sotsiologik tadqiqot natijalari (Otabekova, 2022)

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, marosimlar nafaqat an'anaviy madaniyatning saqlanib qolishida, balki zamonaviy sharoitda ham ijtimoiy-madaniy adaptatsiya mexanizmi sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, quyidagi natijalar ilmiy ahamiyatga ega: Marosimlarning lingvomadaniy xususiyatlari ularning avlodlararo uzatilishini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Og'zaki ijod namunalarida marosimlarning aks etishi milliy o'ziga xoslikni saqlab qolishning muhim vositasi hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda marosim matnlarining transformatsiyasi ularning ijtimoiy moslashuvchanligini ko'rsatadi. Bu natijalar kelajakda marosimlarni zamonaviy sharoitda o'rganish bo'yicha yangi tadqiqot yo'nalishlarini ishlab chiqishga asos bo'lishi mumkin.

Xulosa

Ushbu ilmiy tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbek xalq og'zaki ijodida marosimlarning o'ziga xos jihatlari quyidagi asosiy xulosalarni isbotlaydi:

1. Marosimlar - madaniy merosning tirik namunalari

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, marosimlar nafaqat an'anaviy tartiblar majmui, balki xalqning dunyoqarashi, ma'naviy qadriyatlari va estetik idrokining yorqin ifodasidir. To'y, beshik to'yi, Navruz kabi marosimlarning har biri o'ziga xos badiiy shakllar (qo'shiq, duo, ertak) orqali avlodlar davomida saqlanib kelinmoqda.

2. Semiotik tizim sifatida marosimlar

Marosimlarning tarkibiy qismlari (non, olov, suv kabi ramzlar) chuqur ma'niy qatlamlarga ega bo'lib, ular xalqning kosmogonik tasavvurlari, e'tiqodlari va hayot falsafasini aks ettiradi. Bu ramzlar og'zaki ijod matnlarida badiiy obrazlar sifatida mujassamlanadi.

3. Ijtimoiy barqarorlik omili

Marosimlar jamiyatda ijtimoiy integratsiya, ma'naviy tarbiya va madaniy identifikatsiya vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, yoshlarning milliy an'analar bilan tanishishi va ularni davom ettirishida og'zaki ijod namunalari asosiy vosita hisoblanadi.

4. Zamonaviy sharoitda transformatsiya

Shaharlashuv va globalizatsiya sharoitida marosimlarning ayrim shakllari soddalashmoqda, ammo ularning mohiyati saqlanib qolmoqda. Yangi media vositalari marosimlarning virtual shakllarini yaratishga imkon berayotgan bo'lsa-da, an'anaviy og'zaki ijod namunalarining ahamiyati kamaymaydi.

5. Kelajakdagi tadqiqot yo‘nalishlari

- Marosim matnlarining lingvokulturologik tahlili
- Bu sohada keyingi tadqiqotlar quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi mumkin:
- Shahar va qishloq marosimlarining qiyosiy o‘rganilishi
- Zamonaviy badiiy adabiyotda marosimlarning aks etishi
- Marosimlarning psixolingvistik jihatlari

Xulosa qilib aytganda, O‘zbek xalq og‘zaki ijodidagi marosimlar - bu nafaqat o‘tmishga oid nodir meros, balki kelajak avlodlar uchun ma’naviy qadriyatlarni saqlab qolishning muhim vositasi hisoblanadi. Ularni o‘rganish orqali nafaqat milliy madaniyatimizning chuqur qatlamlarini anglash, balki uni zamonaviy sharoitda rivojlantirish imkoniyatlarini topish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Abdullayev, R.** (2021). *O'zbek xalq marosimlarining lingvomadaniy jihatlari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 245 b.
2. **Azimova, M.** (2019). "Og'zaki ijod namunalarida marosimlarning aks etishi". *O'zbek filologiyasi*, №3, 45-52.
3. **Ergashev, T.** (2020). *Milliy marosimlar: an'ana va zamonaviylik*. Samarqand: SamDU nashriyoti. 178 b.
4. **Karimova, S.** (2018). "Beshik to'y marosimining semiotik tahlili". *Madaniyat va san'at*, №4, 23-31.
5. **Qosimov, O.** (2022). *Xalq og'zaki ijodida urf-odatlar*. Buxoro: Buxoro nashriyoti. 312 b.
6. **Rahimov, Z.** (2017). "To'y marosimi qo'shiqlarining poetik xususiyatlari". *O'zbek tili va adabiyoti*, №2, 67-75.
7. **Saidova, N.** (2021). *O'zbek xalq marosimlarining etnografik o'rganilishi*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti. 201 b.
8. **To'rayev, I.** (2019). "Navruz marosimlarining folklor namunalaridagi o'rni". *Milliy meros*, №1, 89-97.